

Ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü (1990-1993-cü illər) zamanca o qədər uzun çəkməsə də, ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi baxımdan müstəqillik uğrunda mübarizə tariximizin önəmli bir səhifəsidir. Üstündən illər keçməsinə baxmayaraq, bu dövr təkcə tarixçilərin və siyasətçilərin yox, eləcə də geniş ictimaiyyətin, ən önəmlisi isə gəncliyimizin öyrənəcəyi və ibrət götürəcəyi tarixdir.

Təbii ki, ulu öndər Heydər Əliyev haqqında yazılan kitablar da, məqalə və tədqiqat işlərində bu dövrün yeni tariximizdə həlledici bir mərhələ kimi təqdim olunması deyilənləri bir daha sübut edir.

tərəfindən Azərbaycanla Türkiyə arasında sərhəd keçidi yaratmaq məqsədilə Araz çayı üzərində körpü tikildi və 1992-ci il mayın 28-də onun rəsmi açılışı oldu".
Blokada şəraitində yaşayan

Eyni zamanda, bu, Türkiyənin şərq vilayətlərinin inkişafına təkan vermiş, nəqliyyat əlaqələrinin inkişafı və beynəlxalq daşımalar üçün yeni istiqamət müəyyənləşdirmişdir.

Muxtar Respublikanın Ali Məclisinin Rəyasət Heyətinin 1992-ci il iyulunda keçirilən iclasında körpünün açılış tarixi hadisə kimi dəyərləndirilmiş, müvafiq qərarla Sədərək-Dilucu körpüsü Türkiyə Respublikası və Naxçıvan MR arasında rəsmi kecid qapısı elan edilmişdi. Bu gün də Türkiyə-Azərbaycan və Naxçıvan əlaqələrinin səviyyəsini, türk dünyasının birlik və bütövlük ideyalarının

səsləndirdi. Ermənistanın təcavüzü ilə əlaqədar dərindən narahatlıq keçirən Türkiyə rəhbərliyinin təcavüzün dayandırılmasına verdiyi əməli dəstəyin bir hissəsi də şübhəsiz ki, bu doğrulıqdan qaynaqlanırdı. Hətta 1992-ci ilin mayında Naxçıvanın Sədərək rayonuna ermənilərin hücumu ilə əlaqədar Türkiyə hökuməti bəyanat qəbul etmiş, 1921-ci il Qars müqaviləsinin şərtlərinə əsasən, Naxçıvan MR-in muxtariyyətinin qarantı olduğunu bütün dünyaya bəyan etmişdi.

O zaman Heydər Əliyev Türkiyənin dövlət və hökumət rəhbərləri ilə əlaqə yaradaraq Qars

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Türkiyənin qonşu və yaxın vilayətləri – Qars, İqdir, Ağrı, Ərzurum, Van ilə də birbaşa əlaqələrinin yaradılması Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətindən doğurdu. Belə bir fakt da var ki, İqdir vilayət statusunun verilməsində (27 may 1992-ci il) Heydər Əliyevin xüsusi rolu olmuşdu. Hələ XX əsrin əvvəllərində müxtəlif səbəblərdən Türkiyəyə üz tutan soydaşlarımızın burada daha çox məskunlaşması faktı ulu öndərin diqqətindən yayınmamışdı. Heydər Əliyev Türkiyə səfərlərində bu bölgələrdə olmağı unutmamış, eyni zamanda, həmin vilayətlərin nümayəndə heyətləri də dəfələrlə Naxçıvana səfərlər etmiş, ən müxtəlif kömək və dəstəkləri ilə Naxçıvana üz tutmuşdular. 1992-ci ilin avqustunda Heydər Əliyevin Türkiyəyə növbəti səfərində ərzaq yardımını barədə razılışma olmuşdu. 1993-cü ilin aprelində yenə də Ali Məclis sədrinin müraciəti əsasında "Qızıl ay" cəmiyyəti Naxçıvana əlavə yardım götürmüşdü.

Heydər Əliyevin Türkiyəyə sonrakı səfərləri zamanı da aparılan danışıqlar, imzalanmış sənədlər Naxçıvan – Türkiyə münasibətlərinin inkişafına təkan vermiş, muxtar respublikanın sosial-iqtisadi problemlərinin həllində əvəzsiz rol oynamışdı. Əslində, Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü Türkiyə ilə əlaqələrin qurulmasına ciddi zərurət yaratdığı kimi, böyük siyasətçinin türk dünyasının problemlərinin həllinə də xüsusi önəm verdiyi məlumdur. Ulu öndər müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildikdən sonra bu məsələlərlə ardıcıl şəkildə məşğul olmuşdu.

Milli Məclis deputatı, fəlsəfə doktoru Cavanşir Feyziyevin "Zamana sığmayan zəka" ("Xalq qəzeti", 8 may 2014-cü il) məqaləsində deyildiyi kimi, "Heydər Əliyev öz xalqının tarixi köklərinə bağlı olan elə bir şəxsiyyətdir ki, o, bütün siyasi fəaliyyəti ərzində türk dünyasının birliyinə, bütövləşməsinə və vahid güc mərkəzinə çevrilməsinə böyük inam bəsləmiş və bu prosesin də davamlı inkişafına çalışmışdır".

*Namiq ƏHMƏDOV,
"Xalq qəzeti"*

Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasına rəhbərlik etdiyi dövrdə Türkiyə ilə münasibətlərin qurulması

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talibovun sözləri də bu reallıqlara əsaslanır: "1990-cı ilin iyul ayında ümummilli lider Heydər Əliyevin Naxçıvana gəlməsi, burada siyasi fəaliyyət göstərən muxtar respublikanın ərazisini erməni işğalından, muxtariyyətini isə ləğv olunmaq təhlükəsindən xilas etmişdir. Həmin illərdə ümummilli liderimizin muxtar respublika parlamentində xüsusi bəyanatla çıxış etməsi, Türkiyə Respublikasına səfəri zamanı Moskva və Qars müqavilələrini yenidən gündəliyə gətirərək, dünya ictimaiyyətinin diqqətini Ermənistanın təcavüzkarlıq siyasətinə yönəltməsi Naxçıvanın muxtariyyət statusuna ikinci ömür vermişdir".

O dövrün tarixi səciiyyəsinə verən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi, professor Əli Həsənov məqalələrinin birində yazır: "Naxçıvanın blokada salınmasına baxmayaraq və siyasi hakimiyyətin qəzəli münasibətinə fikir vermədən Heydər Əliyev muxtar respublikanın sosial-iqtisadi böhran vəziyyətindən çıxarılması üçün mühüm addımlar atırdı. Onun həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət nəticəsində Naxçıvanın ermənilər tərəfindən işğalının qarşısı alındı, əhali aclıqdan və qışın soyuğunda donmaqdan xilas edildi. Türkiyə Cümhuriyyəti

Naxçıvanı problemlər mən-gənəsindən xilas etmək, muxtar respublikanın həyatı tələbatlarını ödəmək, hər şeydən əvvəl, nəqliyyat və kommunikasiya sisteminin qurulmasında asılı idi. Bu məsələ qonşu Türkiyə və İran dövlətləri ilə yüksək münasibətlərin qurulmasına əsaslanırdı. Muxtar respublikaya rəhbərlik etdiyi 1 il 9 ay ərzində Heydər Əliyevin qonşu ölkələrlə qurduğu xarici əlaqələr bölgəni fəlakətdən xilas edən şərtlərdən biri oldu.

1991-ci il sentyabrın 3-də Heydər Əliyevin Ali Məclisin sədri seçilməsi Naxçıvan – Türkiyə münasibətlərinin qurulmasına təkan verdi. Naxçıvan – Türkiyə arasında həmin ilin oktyabrında müvəqqəti körpü açıldı. Bu "Həyat qapısı" istifadəyə verildikdən sonra Türkiyə hökumət nümayəndələrinin, iş adamlarının, bu ölkənin qonşu vilayətlərinin nümayəndələrinin Naxçıvana səfərlərinin sayı çoxalmış, muxtar respublikaya edilən yardımların həcmində böyük artımlar olmuşdu. 1991-ci ilin 9 noyabrında Türkiyə "Qızıl ay"ının xətti ilə Naxçıvana 126 ton ərzaq gətirilmişdi. İqdir şəhərinin əhalisi və viləliyi isə noyabrın sonunda qida məhsullarından ibarət 19 yük maşını göndərmişdi.

Naxçıvan – Türkiyə əlaqələrinin inkişafında digər təkanverici amil Heydər Əliyevin başçılığı ilə Naxçı-

van nümayəndə heyətinin Türkiyəyə rəsmi səfəri oldu. 1992-ci ilin martında Türkiyənin Baş naziri Süleyman Dəmirəlin göndərdiyi şəxsi təyyarə ilə Heydər Əliyevin qardaş ölkəyə işgüzar səfəri çərçivəsində Prezident Turqut Özal və Baş nazir Süleyman Dəmirəllə görüşlər keçirildi, bütün sahələrdə əməkdaşlığın qurulması və inkişaf etdirilməsi yönündə sənədlər imzalandı. 13 maddədən ibarət olan bu sənəddə muxtar respublikaya maliyyə, iqtisadi, texniki dəstək verilməsi, muxtar respublikanın zəruri ehtiyaclarının ödənilməsi üçün 100 milyon ABŞ dolları həcmində kreditin ayrılması, tərəflər arasında enerji layihələrinin qurulması, nəqliyyat strukturunun yaradılması təsdiqlənirdi. Eyni zamanda, qəbul edilmiş sənədlərə əsasən, bank işi, turizm və informasiya mübadiləsi sahəsində geniş əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması, 100 nəfər tələbənin Türkiyəyə təhsil almağa göndərilməsi də əksini tapırdı.

Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin inkişafında və iqtisadi blokadanın yarılmasında 1992-ci il may ayının 28-də Sədərək-Dilucu körpüsünün açılışı mühüm addım idi. Körpünün rəsmi açılış mərasimində Türkiyənin Baş naziri Süleyman Dəmirəlin başçılığı ilə türküyəli nazirlərdən, yüksək çinli məmurlardan və ziyalılardan ibarət 150 nəfərdən artıq nümayəndə heyəti iştirak etmişdi. Ölkələrimiz arasında

mühüm hadisə kimi dəyərləndirilən bu körpü iki qardaş xalqın uzun illər bir-birinə qovuşmaq arzusunun gerçəkləşdirdiyindən xalq arasında "Ümid körpüsü", "Həsərət körpüsü" adlandırılmışdı.

Körpünün açılış mərasimində həm bir siyasətçi, həm də blokada şəraitində yaşayan naxçıvanlıların əzəbli həyat tərzini duyan və anlayan Heydər Əliyev "Araz çayının o sahilində, bu sahilində dost, qardaş kimi yaşamışdıq. Ancaq 70 ildir ki, bir-birimizlə görüşmək üçün, əlaqə saxlamaq üçün həsrət çəkmişdik. 70 il biz bu günü böyük həsrətlə gözləmişdik. İndi isə bizim bu arzularımız, bizim bu diləklərimiz həyata keçibdir. Naxçıvan ilə, Azərbaycan ilə Türkiyəni bağlayan nəhəng bir körpü tikilibdir", – deyərək sevincini gizlətməmişdir.

Türk dünyasının coğrafi bütönlüyünü təmin edən bu körpünün açılışında Türkiyənin o zamankı Baş naziri Süleyman Dəmirəl də "Bu körpü, sadəcə, Türkiyə ilə Azərbaycanı deyil, dünyanı, iki ayrı dünyanı, Avropa ilə Asiyayı, Avropayla Qafqazları – hamısını bir-birinə bağlayacaqdır", deyərək yüksək bir dəyər vermişdi.

Naxçıvanla Türkiyə arasında salınmış Sədərək – Dilucu körpüsünün istifadəyə verilməsi ilə blokadanın tədricən aradan qaldırılmasına, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasına, muxtar respublikanın dünyaya tanınmasına başlanmışdı.

gerçəkləşdirilməsi istiqamətində görülən işlərin əhəmiyyətindən danışıqlar Sədərək-Dilucu körpüsünə xüsusi önəm verirlər. Çünki bu körpü Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin inkişafının başlanğıcı olmuşdur.

Heç şübhə yoxdur ki, bundan sonra da Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrində, türk dünyasının həmrəyliyində Naxçıvanın xüsusi yerinin olması ən yeni tariximizin önəmli faktlarından olacaqdır. 2008-ci ildə Türkiyə Baş nazirinin Naxçıvana səfəri, 2009-cu ildə Türkiyə Prezidentinin Türkdil- li Ölkələrin Dövlət Başçılarıının IX Zirvə görüşündə iştirak üçün Naxçıvana gəlməsi qardaş ölkənin bu qədim diyara verdiyi önəmin ifadəsidir. 2010-cu ilin oktyabrında Azərbaycan-Türkiyə biznes forumunun Naxçıvanda keçirilməsi isə iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün yeni perspektivlər açmışdır.

Heydər Əliyevin Naxçıvan dövrü siyasi fəaliyyətində ölkəmizin Türkiyə ilə əlaqələrinin qurulmasında və yüksək temp ilə inkişafında iki şəxsiyyətin – Süleyman Dəmirəl- Heydər Əliyev münasibətlərinin böyük dostluq və qardaşlıq səviyyəsində olması da mühüm rol oynamışdı. Hətta uzun illər Heydər Əliyevin çox şirin bir tərzdə dediyi "Dostum, qardaşım Süleyman Dəmirəl" müraciəti də adamların dillərində əzbər olmaqla, həm də sevgi və güvənc duyğusu kimi

müqaviləsində olan öhdəliklərin yenidən rəsmi şəkildə tanınmasına nail oldu və dünya ictimaiyyətinə təcavüzlə bağlı müraciət etdi. Xarici dövlətlərin ölkəmizdəki diplomatik missiyalarının, eləcə də xarici mətbuat orqanları nümayəndələrinin Naxçıvana səfərlərini qiymətləndirən Heydər Əliyev bununla bağlı deyirdi: "Mən şəxsən gündə bir neçə dəfə onlarla görüşmüşəm, vəziyyət haqqında məlumat vermişəm. Onlar da çox operativ hərəkət edərək məlumatları bütün dünya informasiya orqanlarına çatdırmış və bunun nəticəsində dünya ictimaiyyətinə də böyük bir ciddi rəy yaranmışdır". Bunun nəticəsi idi ki, dünyanın 57 dövləti rəsmi şəkildə Ermənistanın Naxçıvana hərbi təcavüzünü pisləyən bəyanatlar vermişdi. Bu hadisədən iki ay sonra 1992-ci ilin iyulunda Türkiyəyə səfər edən Heydər Əliyevin dövlət rəhbərləri və ictimaiyyətlə görüşlərində də bu məsələ diqqətdə olmuşdu. Bu səfər çərçivəsində Naxçıvanda Türkiyə konsulluğunun açılması məsələsi həllini tapmış, 7 ay sonra 1993-cü ilin 5 fevralında konsulluq fəaliyyəti başlamışdı.

Məqalə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun keçirdiyi müsabiqəyə təqdim edilir.